

Ilona Pajari

Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941

Täällä oli joku poika ennustanut, että sota loppuisi 15 päivä tai ainakin 15–20 päivän välisenä aikana. Oli kuulemma ollut niin varma asiastaan, että oli valmis lyömään vetoa ennustuksensa puolesta. Nyt kun on 15 päivä ovat pojat vitsailleet yhtä ja toista asiasta. (Kirje kokoelmasta 88, 15.7.1941.)

[...] rva Eddockin ennustuksia odotettavissa olevista asioista: Sota taukoo v:n 1941 lopulla tehtävään rauhansopimukseen. Göring solmii rauhan Saksan edustajana ja Windsorin herttua Englannin. (*Suomen Kuvalehti* n:o 28/1941, 12.7. ”Milloin sota päättyy?”)

Jatkosodan alku on suomalaisessa toisen maailmansodan kuvassa poikkeuksellinen ajanjakso. Sota alkoi Suomen osalta 25. kesäkuuta 1941. Jatkosotaan lähdettiin tietäen, millaista moderni sodankäynti oli: talvisodan raskaat kokemukset olivat tuoreessa muistissa. Toisaalta sodassa nähtiin mahdollisuus saada talvisodassa menetetyt alueet takaisin ja parantaa Suomen turvallisuustilannetta sodanjälkeistä aikaa ajatellen. Suomen sodan päämääriä ei määrittely virallisesti koko jatkosodan aikana. Ihmisten oli

esivallan edustajien puheiden, tiedotusvälineiden sekä omien kokemustensa ja oman maailmankuvansa perusteella pääteltävä, millainen tulevaisuus olisi ja miten pian se alkaisi.

Tässä artikkelissa käsittelen jatkosotaan liittyneitä odotuksia Suomessa kesällä ja osin myös syksyllä 1941.¹ Kun jatkosotaa tarkastelee kesän 1941 näkökulmasta, sodasta rakentuu toisenlainen kuva kuin lopputuloksesta käsin tarkasteltuna, olihan kesällä 1941 tulevaisuus yhtäältä avoin ja mahdollisuuksia täynnä, toisaalta epävarma. Kuten alussa esitetyistä lainauksista käy ilmi, sodan alussa uskottiin sodan pikaiseen päättymiseen ja voitolliseen lopputulokseen. Kesäkuukausina puhuttiin jopa pääsemisestä ”kotiin heinäntekoon”, mikä ei talvisodan hitaan kotiuttamisprosessin nähneille voinut kuitenkaan olla muuta kuin innostunut lausahdus vailla syvempää sisältöä. Toinen esimerkiksi kirjeissä esitetty virstanpylväs oli aika ennen talven tuloa, jolloin rintamalle ei tarvitsisi lähettää villasukkia.²

Sodan alkuhuumaa ja lopputulokseen kesällä 1941 kohdistuneita odotuksia voi tarkastella muita samankaltaisia tilanteita vasten. Huolimatta siitä, että jatkosodassa vallitsi talvisotaa monimutkaisempi kansainvälinen ja sotilaallinen asetelma,

1. Vrt. Ville Kivimäki, Rintamamiesten Suur-Suomi. Odotukset, kokemukset ja tunteet jatkosodassa. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014. Ks. esim. Janne Haikari, Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat. Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006.

2. Esim. kirje 16.8.1941. TaY 127.

sodasta oltiin myös innostuneita, eikä vain korkeimmassa valtiojohtossa, minkä otan tässä artikkelissa esille. Eräänlainen vertailukohta voisi olla ”elokuun 1914 kokemus”, jolla viitataan erityisesti keisarillisessa Saksassa maailmansodan alussa ilmenneeseen kiihkeään intoon.³ Suomessa tosin painottui kesällä 1941 edellisen sodan hävinneen maan revanssihenki hieman Wolfgang Schivelbuschin *Culture of Defeat*-teoksen tarkoittamalla tavalla:⁴ maailmansota jatkoi raivoamistaan muualla Euroopassa talvisodan päätyttyä, joten ajatus uudesta sodasta ei ollut vieras. Kesää 1941 voi myös tarkastella, Aristide Zolbergin ”Moments of Madness”-artikkelin innoittamana, yhtenä suomalaisena ”hulluuden hetkenä”. Kyse on ajanjaksosta, jolloin vanhat totuudet eivät päde ja tulevaisuus on avoin ja tuntematon. Zolbergin Ranskan historiasta löytämät hulluuden hetket ovat poliittisia mullistuksia; kenties lähimäksi Suomen tilannetta vuonna 1941 tulee Pariisin tilanne saksalais miehityksestä vapautumisen jälkeen vuonna 1944. Tiedettiin, että miehityksen päätyminen ei poistaisi aineellista puutetta tai muita ongelmia, mutta silti tunnelma oli unenomaisen toiveikas ja innostunut.⁵

Tällainen tarkastelu ei tarkoita, että kaikkien suomalaisten odotukset olisivat olleet perusteettomia saati mielipuolisia. Sodan lyhyden kuvitelmat ja vihollisen täydellisen tuhoutumisen fantasiat viittaavat kuitenkin siihen, että Suomessa elettiin poikkeuksellista aikaa ja ajateltiin poikkeuksellisia ajatuksia. Jouni Tilli on tutkinut aikakauden papiston puheita ja kirjoituksia. Jatkosodan alussa papit olivat ”lopunaikojen tunnelmissa”: oli syntymässä uusi maailmanjärjestys niin maallisessa kuin hengellisessäkin mielessä.⁶ Samaa henkeä löydämme muualtakin suomalaisesta yhteiskunnasta. Kyseessä oli jaettu kokemus, jota eri tahoilla käsiteltiin eri tavoin.

Vastaan tässä kesään ja osin syksyyn 1941 keskittyvässä artikkelissani seuraaviin kysymyksiin: Milloin sodan odotettiin päättyvän? Millainen maailman ja Suomen odotettiin silloin olevan? Millaisia merkityksiä sodalle annettiin sodan alkaessa? Onko sodan alun kokemus mahdollista tiivistää ”riemusodaksi”, kuten esimerkiksi nimimerkki Pekka Peitsi totesi, vai onko tämä luonnehdinta ennemminkin vuoden 1944 tunnelmista nouseva?⁷

Tutkimusaineistoni ulottuvat valtiovoimien edustajien julkisista puheista ja kirjoituksista sanoma- ja aikakauslehdistöön ja yksityiskirjeisiin. Poliitikkojen radioidut puheet julkaistiin myös lehdistössä ja lehdistö tarjoaa myös tietoa julkisista tilaisuuksista, joissa valtiovoimien edustajat pitivät puheita suurelle yleisölle. Sanomalehdistöstä olen valikoitnut tarkasteluuni *Aamulehden*, *Ajan Suunnan*, *Helsingin Sanomat*, *Ilkan*, *Pohjolan Työn* ja *Suomen Sosialidemokraatin*. Ne ilmestyivät eri puolilla Suomea, olivat laajalevikkisiä ja tuovat esille maan senaikaisen poliittisen kirjjon. On hyvä huomata, että osa sanomalehtiaineistosta oli sota-aikana Valtion tiedotuslaitoksen tuottamaa; samoin sensuuri ja myös itsensensuuri vallitsivat.⁸ Näillä seikoilla ei kuitenkaan ole vain kielteistä merkitystä silloin, kun pohditaan lehtikirjoittelun vaikutusta lukijoihin.

Sota-ajan kirjeaineisto on pääosin peräisin Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta. Tätä aineistoa olen täydentänyt julkaistuilla kokoelmilla.⁹ Käyttämässäni 34 kokoelmassa toistuvat osin samat teemat ja jopa sanavalinnat kuin julkisissa puheissa ja lehdistössä, mutta niille annetut tulkinnat ja käyttöympäristöt ovat joskus hyvin omaperäisiä. Kokoelmat sisältävät useimmiten sekä rintaman että kotirintaman lähettämiä kirjeitä, mikä antaa käsityksen myös näiden tahojen kirjeiden eroista. Lähiluvun avulla voi

3. Esim. Jeffrey Verhey, *The spirit of 1914. Militarism, myth and mobilization in Germany*. Cambridge University Press 2000.

4. Wolfgang Schivelbusch, *Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Picador 2004.

5. Aristide Zolberg, *Moments of Madness. Politics & Society* (Winter 1972), 196.

6. Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena 2014, 47, 52–59.

7. Pekka Peitsi 1944, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/11755/TMP.objres.2312.html?sequence=1> (20.10.2018).

8. Kustaa Vilkkunen, *Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944*. Otava 1962; Martti Ruutu, *Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941–1944*. Otava 1999.

9. Valitsemani painetut kokoelmat ovat: Annikki Lumme, *Kenttäpostia*. Kustannuspiste Oy 1975 ja *Jatkosodan kirjeet*, toim. Taina Huuhtanen. Otava 1986. Sota-ajan kirjeiden tutkimuksesta ks. esim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala, Kirjeiden tutkimaton maailma. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XVIII. Tampereen historiallinen seura 2015.

pienistäkin katkelmista saada käsityksen siitä, mitä jatkosodan alkaminen merkitsi ihmisille – tai mitä sen haluttiin merkitsevän.

Vaihtelevat tunnelmat sodan alussa

Maan johdossa oli luonnollisesti tarkin tieto siitä, millaisiin edellytyksiin sotaan lähdettiin. Valtiojohto ja puolustusvoimat uskoivat, tai ainakin odottivat melko realistisesti, että alkanut sota olisi ”kesäsota” talvisodan vastapainoksi ja kestäisi samalla tavoin korkeintaan ”105 kunnian päivää”. Puolustusvoimia oli välirauhan aikana uudistettu, ja varustautumisen taso oli talvisotaan verrattuna huomattavasti parempi. Koko maan huoltotilanne ei ollut yhtä hyvä, mikä sai kaikki asiasta tietävät toivomaan lyhyttä sotaa. Saksan salamasotastrategia oli jo aiemmin tuottanut voittoja tämän maailmansodan rintamilla, mikä teki jatkosodasta sodan jo kertaalleen rasittamassa pienessä maassa kannatettavan hankkeen – itään suuntautuvan hyökkäyksen ajateltiin olevan ohi melko nopeasti. Näin olleen sodan venyminen ei sisällynyt kesän 1941 odotuksiin eikä suunnitelmiin.¹⁰

Sotilaiden tai sellaisiksi palvelukseenastumis määräyksellä kutsuttujen suhtautuminen sotaan vaihteli paljon. Kun talvisodan kokemukset olivat elävinä mielessä, sotaan lähteminen ei ollut talvisodan veteraaneille helppoa. On tunnettua, että kieltäytymisiä ja karkuruutta esiintyi jatkosodassa huomattavasti enemmän kuin talvisodassa. Samoin rintamajoukkojen rasitus oli sodan alussa suurta; erilaisia ongelmia ja tyytymättömyyttä esiintyi levon puutteen ja suurten tappioiden vuoksi.

Asepalveluksesta kieltäytymisen ja sotilaskarkuruuden syyt olivat luonnollisesti monet. Talvisodan raskaat kokemukset mainittiin kiinni jääneiden karkureiden kuulusteluissa usein karkuruuden tai välttelyn syyksi. Jukka Kulomaan mukaan karkurien määrä ei kuitenkaan täysin kor-

reloi sen kanssa, miten raskaasti talvisota oli kutakin seutua verottanut. Sen sijaan sotienjälkeinen SKDL:n kannatus eri paikkakunnilla käy melko hyvin yksiin sen kanssa, miltä seuduilta jätettiin yleisimmin tulematta palvelukseen kesällä 1941. Myös perheen vastustus mainittiin kuulusteluissa karkuruuden syynä, samoin uskonnolliset seikat.¹¹ Kesän 1941 laajan mobilisaation oloissa palvelukseen kutsuttiin ja rintamalle päätyi henkilöitä, joita vielä talvisodassa oli pidetty palvelukseen kelpaamattomina. Jatkosodan karkurit eivät siis olleet vain toisiin ajatuksiin tulleita talvisodan veteraaneja, vaan myös henkilöitä, joiden suhde sotimiseen Suomen armeijan palveluksessa oli lähtökohtaisesti toinen.

Rintamakarkureiden määrä oli sekin jatkosodassa huomattavasti talvisotaa korkeampi. Heidän määränsä oli heinäkuussa 1941 puolitoistakertainen talvisotaan verrattuna. Sodankäynti oli osoittautunut odotettua ankarammaksi. Kuten tunnettua, jatkosodan hyökkäysvaiheen tappiot olivat lopulta suunnilleen yhtä suuret kuin talvisodassa.¹² Vuoden 1939 rajan ylittäminen herätti vastustusta; hyökkäyssota itsessään koettiin kielteisenä.¹³ Rintamajoukkojen mieliala vaihteli paljon kesän, ja erityisesti syksyn 1941 aikana, mikä johtui ensisijaisesti joukkojen osalle tulleesta rasituksesta. Mielialat paranivat, kun päästiin lepoon.¹⁴

Kotirintamalla sodan syttyminen synnytti toiveikkuutta, mutta tunteeseen sekoittui myös huolta ja pelkoa. Tunnelmaa kohottivat alituiset uutiset siitä, miten suomalaiset ottivat tutut paikkakunnat yhden toisensa jälkeen haltuunsa. Pommituksista huolimatta kotirintamalla voitiin elää melko rauhassa, ilman välitöntä pelkoa vihollisen vyörymisestä yli rajojen. Sotaa käytiin yhä kauempana idässä. Tunnelmaa puolestaan latistivat rintamilta kantautuvat uutiset kaatuneista, joiden runsautta ei voitu kokonaan peittää.¹⁵ Kaatuneiden evakuoinnissa oli kesällä 1941

10. Esim. Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*. Otava 1987.

11. Jukka Kulomaa, *Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Painatuskeskus 1995, 55–59, 71.

12. Pekka Kurenmaa & Riitta Lentilä, Sodan tappiot. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY 2005, 1152.

13. Kulomaa 1995, 137–143, 331, 364.

14. Mikko Heikura, *Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944*. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1967; Kulomaa 1995, 143.

15. Esim. Martti Favorin & Jouko Heinonen, *Kotirintama 1941–1944*. Tammi 1972, 32.

meneillään poikkeustila: ylipäällikön asiaa koskevan kirjeen mukaisesti kaatuneiden evakuointi kotiseudulle oli väliaikaisesti keskeytetty, ja kenttähautaukset olivat virallinen käytäntö syksyyn saakka. Lähes puolet kesän 1941 kaatuneista pystyttiin lähettämään kotiseuduilleen hyökkäys- ja kesäsodan oloissakin, mutta moni omainen joutui odottamaan läheisensä maallisia jäännöksiä kotiin pitkään.¹⁶

Jatkosodan alkuvaiheen voitonvarmuus perusteele ajanjaksosta usein käytettyä ”riemu-sodan” käsitettä, mutta rintamasotilaiden kirjeissä kesällä 1941 riemu on vain yksi tunne muiden joukossa. Etenemisestä huolimatta taistelut olivat paikoin raskaita, samoin tappiot. Ken sattui näiltä välttymään, saattoi toki riemuita siitä, että isänmaan asia näytti tässä sodassa voivan huomattavasti aiempaa paremmin. Karjalan evakoiden ohella suurinta riemua tunsivat ne, joille rajantakainen Karjala oli ideologinen kysymys. Sodan alkuvaiheita, ja erityisesti Suur-Suomi-aatteen kohtaloa myöhemmin kommentoitaessa riemusodan käsitettä on käytetty ennen kaikkea kriittisessä sävyssä.¹⁷

Valtio- ja sodanjohdon varovaiset tulevaisuuslinjaukset

Valtiojohdon julkiset puheet olivat kesällä 1941 keskeinen tapa kertoa kansalaisille, mistä sodassa oli kyse ja mitä siltä saattoi odottaa. Uusi sota ei ollut vain itsestään selvää jatkumoa kaikkien tuntemalle tilanteelle; sitä tuli taustoittaa ja myöhemmin myös perustella odotettavissa olevalla tulevaisuudella. Radioidut puheet julkaistiin sanomalehdissä, usein etusivulla. Tämä lisäsi puheiden kantavuutta, vaikka sanomalehtiä ei tullut suinkaan kaikille, eikä kaikilla ollut myöskään radiota.¹⁸

Presidentti Risto Rytin puhe 26. kesäkuuta antoi uudelle sodalle kipeästi kaivatun tulkinta-

kehityksen. Puheen alkupuoli käsitteli sodan taustaa talvisodan päättymisestä sen hetkiseen tilanteeseen. Neuvostoliitto julistettiin hyökkääväksi osapuoleksi, mikä puheen mukaan oli loogista jatkumoa aiemmille petoksille ja loukkauksille. Suomalaisilla oli siis oikeus puolustaa itseään tälläkin kertaa – jatkosodan mieltäminen puolustussodaksi oli oleellinen osa suomalaista sotapropagandaa.¹⁹ Puheen pituuteen nähden Ryti arvioi lyhyesti uuden sodan mahdollista kulkua:

Mahdollisuutemme selviytyä tästä toisesta puolustustaistelustamme menestyksellisesti ovat tällä kertaa vallan toisenlaiset kuin viimein, jolloin yksin seisoi idän suuren jätiläisen puristuksessa. [...] Nyt Neuvostoliitto on joutunut lukumäärältään tasavertaiseen taisteluun, jossa meidän oman puolustusotamme onnistuminen on varma. [...] karaistuneet puolustusvoimamme käyvät yhtä rohkeina ja yhtä alttiina, mutta paremmin aseistettuina ja varustettuina kuin viime sodassa taisteluun isänmaan vapauden, kansamme elintilan, isiemme uskon ja vapaan yhteiskuntajärjestyksemme puolesta.²⁰

Rytin puheen kansalaisiin tekemän vaikutuksen voi päätellä siitä, että puheen viimeisen kappaleen lauseet ja kielikuvat toistuivat rintamakirjeissä.²¹ Ihmiset eivät ehkä kyenneet muistamaan kaikkia sotaan johtaneita diplomaattisia selkauksia, mutta sen he muistivat, missä hengessä sotaa käytiin. Kieli- ja mielikuvat olivat aikakauden ihmisille tuttuja ja vahvistivat käsitystä Suomen historiasta antaessaan myös uskoa tulevaisuuteen:

Vuosisadat ovat osoittaneet, että paikalla, minkä kohtalo on kansallemme antanut, ei pysyväistä rauhaa ole voitu saavuttaa. Idän

16. Esim. Matti Lehtonen, *Kaatuneiden huollon järjestely Suomen sodissa 1939–1945*. Sotakorkeakoulun diplomityö 1973, 27; Lauri Saario, *Kaatuneiden evakuointikeskusten toiminta talvi- ja jatkosodassa*. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 8 (1989), 182–185.

17. Esim. Vilkkunen 1962, 69; Esko Salminen, *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Otava 1976, 63, 88; Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944. Tausta ja sisältö*. Vastapaino 1986, 284.

18. Esim. Touko Perko, *Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia* 3. *Sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila 1988.

19. Esim. Salminen 1976, 64.

20. ”Tasavallan presidentti puhuu 26. kesäkuuta 1941”, <https://www.youtube.com/watch?v=e6lf2XCkgaE> (20.10.2018).

21. Ks. esim. TaY 189 2.7.; TaY 274 3.7.; TaY 286 5.7.; TaY 106 26.7.

paine on aina ollut meitä vastassa. Tämän paineen helpottamiseksi, ikuisen uhkan hävittämiseksi, tulevien sukupolvien onnellisen ja rauhallisen elämän turvaamiseksi me nyt käymme taisteluun. Ja meillä on tällä kerralla ehkä paremmat mahdollisuudet onnistumiseen kuin kenties milloinkaan ennen. Kohtalon Herra, jonka käsissä kansamme elämä on, johdattakoon meitä ja vieköön taistelumme lopulliseen voittoon.²²

Tulevaisuus, jota suomalaisille hahmoteltiin puheissa kesällä 1941, oli pääsääntöisesti hyvin epämääräinen. Ryti lupasi suomalaisten taistelulle ”lopullista voittoa”, mutta millaisessa maailmassa ja maassa tämän jälkeen elettäisiin, jäi avoimeksi. Tulevien sukupolvien rauhallisemman elämän lupaus perustui yleiseen käsitykseen, että suomalaiset olivat jatkuvasti historiansa ajan joutuneet taistelemaan itäistä vihollista vastaan. Jatkosodan oli tässä mielessä tarkoitus olla ”sota joka lopettaa kaikki sodat”, tai ainakin tekee vihollisesta vähemmän vaarallisen. Lupaus pysyvästä rauhasta maassa, jota parin vuosikymmenen kuluessa oli rasittanut jo kaksi sotaa, oli houkutteleva, jopa helpottava. Idän jatkuvan uhkan kontekstissa oli helppo luoda mielikuva koittamassa olleesta aivan uudenlaisesta ajasta, kunhan vielä tämä yksi sota kestetään – Saksan mahtavien sotavoimien avustuksella, mikä oli omiaan lisäämään luottamusta puheen viestiin. Mutta sodan kestosta Ryti ei maininnut mitään.

Mannerheimin ”miekantuppipäiväkäskestystä”, joka on päivätty 11. heinäkuuta 1941, on käyty vuosikymmenten ajan keskustelua. Tämän artikkelin tarpeisiin totean vain, että sen sanamuodot eivät ainakaan vähentäneet ihmisten sotaan lataamia odotuksia ja erityisen painokkaan viestistä teki sen esittäjä. Päiväkäskesty muistetaan Suur-Suomen – tai tarkkaan ottaen ”suuren Suomen” – esille ottamisesta, mikä koettiin ongelmallisena.²³ Päiväkäskestyssä mainitut karjalaiset eivät olleet vain kotinsa talvisodassa menettäneitä suomalaisia, vaan ensisijaisiksi lupauksen saajiksi luettiin

rajantakaiset heimot. Sikäli monen kansalaisen tulkinta, että uudessa sodassa oltaisiin vain ottamassa takaisin talvisodan menetyksiä, oli päiväkäskyn valossa väärä.

”Maailmanhistoriallisten tapahtumien valtava vyöry” lupasi uutta aikaa myös suomalaisille. Sotilaiden teot tulisivat luomaan Suomelle suuren, onnellisen tulevaisuuden. Mannerheimkaan ei tässä päiväkäskyssä maininnut mitään tulkittavissa olevaa sodan kestosta.²⁴ Sen sijaan aiemman, kesäkuulle 1941 päivätyn päiväkäskyn voi ajatella sisältävän ajallisen viittauksen. Päiväkäskesty sisälsi pyynnön seurata Mannerheimia ”vielä viimeisen kerran”. ”Sota joka lopettaa kaikki sodat” on tässäkin ajatuksena läsnä. Kansakuntaa yritettiin innostaa jatkosotaan lupaamalla, että tämän jälkeen ei tarvitsisi enää sotia. ”Kerta” ei ajatuksena kestä vuosikausia, joten tässä yhteydessä voi nähdä lupauksen tai odotuksen lyhyestä sodasta.²⁵

Mannerheimin päiväkäsky avasi joitakin kielellisiä patoja, mutta herätti myös selittämisen tarvetta. Esimerkiksi eduskunnan puhemies Väinö Hakkilan radiopuhe 21. heinäkuuta oli melko avoin verrattuna Rytin hyvin varovaiseen kesäkuun lopun puheeseen. Samat teemat, kuten Neuvostoliitto hyökkääjänä ja mahtavan Saksan apu, olivat nytkin esillä. Myös Hakkila käytti paljon aikaa Neuvostoliiton kehityksen, ominaisuuksien ja tekojen yksityiskohtaiseen ruodintaan, jotta sodan oikeutus tulisi selväksi. Sotaan ei kuitenkaan hänen mukaansa ajauduttu, vaan se perustui harkintaan ja pitkän aikavälin tavoitteisiin:

Me olemme odottaneet historian uusien tapahtumien muuttumista meille suopeiksi ja kun onneksemme sellainen meille suotuista muutos on tapahtunut, niin olemme siihen todellisella reaali poliittisellä aktiivisuudella tarttuneet kiinni. Tämä on meidän suuri mahdollisuutemme ja sitä on käytettävä hyväksemme pelastuaksemme ja luodaksemme kansallemme onnellisen tulevaisuuden. Mie-

22. ”Tasavallan presidentti puhuu 26. kesäkuuta 1941”, <https://www.youtube.com/watch?v=e6lfzXCkgAe> (20.10.2018).

23. Esim. Vilkkuna 1962, 65–67; Alpo Rusi, *Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1041–1944*. SHS 1982, 102–107; Ruutu 1999, 29–32.

24. Einari Kaskimies (toim.) *Puhtain aseinen puhtaan asian puolesta. Suomen marsalkan päiväkäskyjä vuosilta 1918–1944*. Kustannus Oy Artikkelit 1970, 120.

25. Kaskimies (toim.) 1970, 116.

lessämme herää kysymys, mihin pyrimme ja mikä on tulevaisuutemme kannalta tyyneesti harkiten viisasta ja oikein. Tilanteen uutuus ja outous on omiaan aiheuttamaan jonkinlaista epätietoisuutta ja hetkellistä epävarmuutta.²⁶

Rajojen ulottamista aiempaa kauemmaksi Hakkila ei perustellut vain turvallisuuden lisäämisellä, vaan myös aineellisilla seikoilla:

Kun on varmaa, ettei Moskovan nykyinen häviämään tuomittu hallitus kykene korvaamaan Suomelle aiheuttamia vaurioita, niin korvaus on saatava täydellisenä luonnossa.

Suur-Suomi-aatteesta ei Hakkilan mukaan ollut kyse, vaan välttämättömydestä:

Emme me suomalaiset ryhdy haaveilemaan Suur-Suomesta, vaan tyyneesti ja täysin reaali poliittisesti muodostamme omasta luonnostaan meille kuuluvasta, heimomme raivaamasta elintilastamme tosin entistä suu-remman, mutta ainoastaan suomalaisille kuuluvan maan.²⁷

Hakkilan puheessa oltiin jo siirtymässä sodan perustelemisesta sen lopputuloksen hahmottamiseen. Siinä, missä sodan alussa tulevaisuus oli vielä ollut epämääräinen, sodan kuitenkin lähtökohtaisesti oikeuttava asia, se oli kesän mittaan muuttumassa toteutettavissa olevaksi konkretiaksi. Sodan lyhyys oli myös siirtynyt ennustajien arveluista ja sotamiesten vedonlyönneistä kansalaisille kerrottavaksi tosiasiaksi.

Sodan päättymistä ei luvattu vielä kesän jälkeenkään, mutta puheissa siihen alettiin valmistella kuulijoita. Pääministeri J. W. Rangell piti radiopuheen 14. syyskuuta, ja sanomalehdet lainasivat sitä seuraavana päivänä. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* nosti etusivunsa otsikkoon lauseen: "Voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ".²⁸ Puheensa aluksi Rangell muistutti siitä, miten muinaisten roomalaistenkin oli

hellittämättömästi tehtävä työtä olemassaolonsa eteen. Suomalaisen ei hänen mukaansa kuitenkaan ollut tarvinnut tätä asiaa oppia latinankirjoista, vaan työnteko oli aina ollut ankarissa oloissa elävillä suomalaisilla välttämätöntä ja luontaista.

Pääministeri mainitsi vierailleensa vastikään "erämaarintamallamme", missä hän oli erityisesti havainnut hellittämättömän työn merkityksen. Työstä oli kyse myös sodassa: "Sotilaamme taistelevat Suomelle turvallisuuden ja kansallemme työrauhan." Taistelun päättyessä suomalaisista tulisi taas "työn kansa". Hän ei varsinaisesti puhunut valloitetujen alueiden tuomasta ylimääräisesti työstä, vaan yleisesti edessä olevasta työn määrästä. Viittaus muinaisiin roomalaisiin lienee ollut tarkoitettu kannustamaan suomalaisiakin olemaan valloitustensa arvoisia. Lopuksi pääministeri esitti suomalaisen version "verestä, hiestä ja kyyneleistä":

Me olemme ponnistaneet kaikki voimamme voittaaksemme käynnissä olevan taistelun ja teemme sen edelleen tietäen, että vain siten avautuu tie elämisen arvoiseen tulevaisuuteen. Ilman uhria ei ole voittoa, mutta on lohdullista ajatella, että voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ. Se tulee sekin vaatimaan meiltä jokahetkistä voimain keskitystä, mutta se vie meidät kansana lopulliseen voittoon.²⁹

Isänmaalliset juhlat: toivoa ja työtä

Julkisia puheita ei pidetty vain radiossa. Sotavuosina järjestettiin eri paikkakunnilla tapahtumia, jotka nimettiin esimerkiksi "kansalaisjuhlaiksi", "yhtenäisyysjuhlaiksi", "yhteisrintaman juhlaiksi", "kotirintamajuhlaksi" ja "maanpuolustusjuhlaiksi". Juhlalla saattoi olla hyväntekeväisyystarkoitus haavoittuneiden sotilaiden tai kaatuneiden omaisten hyväksi.³⁰ Juhlien funktiota mietittäessä on huomioitava, että kesällä 1941 alle puolet kaatuneista saatiin haudattavaksi kotiseudulle, joten

26. Väinö Hakkilan radiopuhe 21.7.1941. <https://histdoc.net/historia/1941-1948/1941-07-21%20Hakkilan%20puhe%20radiossa.html> (20.10.2018).

27. Ibid.

28. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

29. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

30. *Ilkka* 5.8.1941.

tapahtumien tarve oli erityisen suuri kansalaisia kokoavina tilaisuuksina. Sankarihautajaisten merkitys isänmaallisina joukkokokoonontumisina ja sotaa koskevien tietojen ja tunteiden käsittelemisen keinona oli esimerkiksi talvisodassa ollut merkittävä.³¹

Tarkastelemani lehdet kertovat näistä tilaisuuksista heinäkuun lopulta syyskuulle 1941. Vain suurimmista juhlista julkaistiin yksityiskohdaisemmat selostukset. Niissä esiintyivät arvovaltaisimmat puhujat, joiden viesti oli kansallisesti merkittävä ja pitkälti linjassa jo käsiteltyjen valtiojohton puheiden kanssa. Jatkosotaan lähtemistä ei elokuun lähestyessä enää tarvinnut perustella kansalaisille. Sen sijaan se, mihin sodalla pyrittiin ja mitä sodan jälkeen olisi odotettavissa, vaati vielä selventämistä.

Yleisöä kotirintamajuhlissa mainittiin olleen usein ”tuhatmäärin”, eikä niihin kohdistunutta kiinnostusta ole syytä epäillä. *Helsingin Sanomat* kertoi Turun ja Porin läänissä järjestetyn sunnuntaina 10. elokuuta kolmekymmentä kotirintamajuhlaa, mikä osaltaan kertoo juhlien merkityksestä. *Aamulehti* puolestaan mainitsi heinäkuun lopussa, että ”eri paikkakunnilla” oli järjestetty isänmaallisia juhlia.³² Elokuun alussa Helsingissä järjestettiin merkittävä, korkean tason puhujien ylevöittävä juhla, joka uutisoitiin näyttävästi. Juhlan kerrottiin olleen ”eri kansalaispiirien toimesta” järjestetty;³³ eri seuduilla saatettiin mainita juhlan taustalla olleen vaikkapa ”Seinäjoen kaikki järjestöt”³⁴ tai ”Hämeen henkinen huolto”.³⁵ Helsingissä puhujat edustivat valtakunnan kärkikaartia: kauppa- ja teollisuusministeri Väinö Tanner, ulkoministeri Henrik Ramsay ja Kansaneläkelaitoksen pääjohtaja Eero Rydman. Ohjelmaan kuului puheiden lisäksi muun muassa kuorolaulua ja lausuntaa. Puhujista ja puheiden sisällöistä voi tehdä johtopäätöksen, että ainakin tällä juhlalla pyrittiin saamaan pääkaupungin

työväestöä ja ruotsinkielistä kansanosaa sotaponnistusten taakse.³⁶

Lehdissä nostettiin esille puheiden keskeisinä pidettyjä kohtia. Ministeri Tanner kytki yhteen nykyisyyden ja tulevaisuuden: ”Me ymmärrämme, että sodan kulusta tulee riippumaan meidän tuleva elämämme.” Tähän lisättiin menneisyys, sotaan johtaneet tapahtumat, sisäinen ja ulkoinen vihollinen ja se, miten suomalaiset olisivat halunneet vain rauhaa kansakunnan ”rakennustyöhön”. Tannerin mukaan oli liian aikaista puhua sodanpäämääristä, mutta oli varmaa, että ”pysyvä ulkoinen uhka on saatava poistumaan”, jotta suomalaisilla olisi täydellinen vapaus toteuttaa sisäistä ja ulkoista suuruuttaan. Sotaa käytiin itsenäisyyden säilyttämiseksi, ja tavoite vaati kansakunnan koossa pysymistä historialliseksi luonnehditulla hetkellä. *Helsingin Sanomat* nosti Tannerin puheen kuvauksen lopuksi erilleen lihavoituna seuraavan, Itä-Karjalan valloitusta kenties taustoittavan lainauksen:

Suomen kansa on nuori kansa. Meitä eivät paina entisyyden kunnia eivätkä vanhat perinteet. Nuoren kansan yritteliäisyydellä me varmasti valtaamme itsellemme sijan auringossa ja kansallemme tyydyttävän ja vapaan olon.³⁷

Ministeri Ramsay puolestaan korosti ruotsinkielisessä puheessaan kansallisen yhtenäisyyden tärkeyttä ja mainitsi Pohjolan suojelemisen yhtenä sodan vaikuttimena:

Nyt, kuten jo vuosisatojen ajan, taistellaan turvallisesta rajasta, joka suo tuleville sukupolville suuremman turvallisuuden kuin mikä on ollut entisille sukupolville suotu. Meitä odottaa työ, vaiva ja kieltämykset, mutta kaikista siitä suoriudumme iloisin mielin ja taltuttamolla työhalulla.³⁸

31. Ilona Kemppainen, *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS 2006, 170–171.

32. *Helsingin Sanomat* 11.8.1941; *Aamulehti* 30.7.1941.

33. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941; *Aamulehti* 4.8.1941.

34. *Ilkka* 5.8.1941.

35. *Helsingin Sanomat* 7.9.1941

36. Vrt. Ruutu 1999, 53–54.

37. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941. Kansan ”nuoruuteen” oli viitattu myös 1800-luvun Saksassa; omaperäinen suomalainen kielikuva se ei ole. Ks. Schivelbusch 2004, 195.

38. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941.

Pääjohtaja Rydman oli puhujista reippaimmin visionäärinen, mitä saattoi selittää se, että häntä ei hallitusvastuu painanut, toisin kuten ministereitä. Hän puhui suomalaisten velvollisuudesta, jota he nyt olivat täyttämässä niin menneitä kuin tuleviakin sukupolvia kohtaan. Uskonto oli Rydmanin puheessa esillä tavalla, jota tässä artikkeleissa aiemmin kuvatuissa puheissa ja teksteissä ei juuri tavata. Rydman puhui Kaitsemukseen luottamisesta ja ”suurten kohtaloiden Herrasta”, joka oli osoittanut suomalaisille sen pohjan, jolta maata oli rakennettava. Rydman korosti hankin voimakkaasti työn merkitystä ja sitä, mitä suomalaiset olivat työllään saaneet aikaan. Rydman nimesi suomalaiset hieman epämääräisesti ”valloittajakansaksi”, viitaten kesän 1941 tapahtumiin. ”Mahdollisuudet kansamme kohottamiseksi ja edistämiseksi eivät varmaankaan koskaan tämän kansan olemassaolon aikana ole olleet niin suuret kuin mitä ne nyt ovat.” Työn teemaan Rydman myös päätti puheensa:

Lopullisesti rakennamme voimakkaan Suomen ainoastaan johdonmukaisella työllä kansan hyväksi ja kansan kautta.³⁹

Kaikki kolme juhlapuhujaa korostivat tavalla tai toisella työntäyteistä tulevaisuutta. Sodankäynnin rinnastaminen tai jopa kutsuminen työksi on melko erikoista, mutta kuvastanee sekin sitä, keihin ja missä hengessä sodankäynnin jatkamiseksi vedottiin. Sotaa ei haluttu määritellä hurmahenkiseksi valloitus sodaksi, vaan puhemies Hakkilan radiopuheen tapaan, reaali poliittiseksi toiminnaksi, jonka avulla suomalaiset pääsisivät tekemään lisää työtä.

Tanner puhui myös syyskuun 14. päivän kotirintamajuhlaksi nimetyssä tilaisuudessa Vaasassa, ja samana päivänä pääministeri Rangell esiintyi radiossa, joten puheita voi tarkastella rinnakkain: kummassakin alettiin jo puhua sodan päättymisestä, vaikka sille ei annettu erityistä ajankohtaa. Lehdistössä näkyville nostettiin Tannerin puheesta kiinnostavasti: ”Sotamme on

yksinomaan Suomea koskeva.” Alaotsikko jatkoi: ”Emme tule jatkamaan sitä pidemmälle, kuin omat etumme vaativat.” Näin Tanner vastasi ainakin osittain ajankohdan keskeiseen kysymykseen eli siihen, mistä sodassa Suomen kannalta oli kyse ja jatkaisivatko suomalaiset joukot sotimista niin pitkälle kuin saksalaiset halusivat.⁴⁰

Tanner viittasi muun maailman ja varsinkin naapurimaiden viileään asenteeseen Suomea kohtaan, mikä tarkoitti luultavasti Ruotsia. Syy tähän ei kuitenkaan Tannerin mukaan ollut suomalaisissa, jotka eivät sitten talvisodan olleet muuttuneet missään suhteessa. Hän kertasi erilaisia ulkomaisia huhuja ja viittasi käsitykseen suomalaisen ”rauhanpuolueen” olemassaolosta. Tanner totesi retorisesti sangen onnistuneesti, että tällainen puolue todellakin oli olemassa ja siihen kuului koko kansa. ”Vaikka sattumalta olemmekin aseveljiä Saksan kanssa, emme ole osakkaita maailmassa käytävässä suursodassa.”⁴¹ Kansalaisten mitä ilmeisimmin toivottiin odottelevan sodan loppua rauhallisina ja keskittävän katseensa tuleviin ponnistuksiin, sillä puheen loppupuoli keskittyi tulevan jälleenrakennustyön vaatimuksiin.⁴² Tässä nousee esiin yhtäläisyys edellä mainittuun J. W. Rangellin syyskuiseen radiopuheeseen: ”Voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ.”⁴³ Suomalaisille työ ei ollut vain välttämättömyys vaan suorastaan olemuksellinen asia. Kun sota saataisiin päätökseen, suomalaisetkin voisivat elää ”aidosti suomalaista” elämää.

On muistettava, että toistuva työn lupaaminen juhlapuheissa ei tarkoittanut ainoastaan elämän ankaruudesta muistuttamista, vaan myös lupausta hyvästä elämästä. Elettiin aikaa, jolloin työ oli keskeinen sosiaaliturvan muoto. Uusi, laajempi isänmaa vaatisi työtä, mutta se myös antaisi sitä. Viittaamalla suomalaisiin hyvinä työihmisinä, ja sodan käymiseenkin vain yhtenä suomalaisen työn muotona, purettiin myös aiempia, jopa vuosisataisia nälän ja puutteen aiheuttamia traumoja. Vaikka elämä ei olisi kevyttä, jossain mielessä se olisi työn täyttämässä uudessa isänmaassa aiempaa helpompaa.

39. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941.

40. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

41. Erillisototeemasta tarkemmin esim. Michael Jonas, *The Politics of an Alliance*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012.

42. Ks. myös *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

43. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

Lehdistön vaihteleva innostus

Kesän 1941 sanomalehtien etusivu ja hallitsi tietenkin sota. Siinä missä maan johdon puheet joutuivat noudattamaan varovaisuutta, lehdistö kirjoitteli sensuurin ja itesesensuurin rajoissa melko vapaasti ajan tunnelmista ja ilmiöistä.⁴⁴ Presidentti tai pääministeri ei voinut spekuloida sodan kestolla, mutta sanomalehdillä ei ollut aivan samanlaisia pidäkkeitä. Sen sijaan sodan jälkeisestä tilanteesta rohjettiin sanoa vähemmän.

Tampereella ilmestytvä *Aamulehti* kirjoitti 26. kesäkuuta tulkintansa tilanteesta:

Meillä on se tunne, että pommit eivät putoile kauan ja että tilinteon päivä moskovalaisille tihutyön tekijöille tulee.

Kahta päivää myöhemmin saman lehden nimimerkki Salamooni toppuutteli jo hätäisimpiä sotatieteilijöitä:

Hyvä siitä tietenkin tulee ja pian, se on nyt jo varma. Mutta ei sentään ihan niin pian kuin ilman karttoja ja mittatikkua työskentelevät olut- ja kahvistrategit ovat tietävinään.

Tällaisista kommenteista voimme päätellä, että sodalta odotettiin joillain tahoilla jopa ihmeitä eikä käytännön seikkoja välitetty ottaa huomioon povattaessa sen etenemistä ja päättymistä.

Aamulehden uutisointi heinäkuussa koostui monenlaisista aineksista. Sotilaiden uhrit, jo annetut ja tulevat, mainittiin, samoin kuin kotirintaman uhraukset. Sadosta oli tulossa keho, ja kaikkia kannustettiin antamaan panoksensa maatalouden hyväksi. Sota-aika ei kuitenkaan ollut vain raskasta työtä ja uhrauksia, vaan sotaa käsiteltiin myös jollain tavalla myönteisenä, voimaannuttavana, jopa hauskana tapahtumana. Oleellinen viesti, jota toistettiin erityyppisissä teksteissä, oli, että palkkio sodasta olisi tulevaisuuden onnellinen ja vauras Suomi eikä sota kestäisi kauan.⁴⁵ Tavallaan julkisten puheiden vies-

tistä ”vedettiin mutkat suoriksi” ja tulkittiin viestiä vähemmän ylevällä, mutta sensuurin linjauksiin ja yleiseen ilmapiiriin sopivalla tavalla.

Helsingin Sanomat odotti sekini heinäkuun puolessa välissä ”mahdollisimman hyvää ja nopeaa lopputulosta” pakinoitsija Eeron sanoin tekstin otsikon ollessa ”Kylmällä päällä ja lujalla sisulla.” Pakina oli sangen innostunut itärintamalla saavutetuista sotilaallisista ”maailmanennätyksistä”. Toisaalta Eerokin hymähteli innokkaimmille ennustelijoille.⁴⁶

Vasemmistolehdistö tuntui käyvän melkein pä eri sotaa huolettomiin ja voitonvarmoinhin porvarilehtiin verrattuna. Oulussa ilmestynyt sosialidemokraattinen *Pohjolan Työ* viittasi tavanomaista avoimemmin kaatuneisiin sotilaisiin: nimimerkki Sepeteus kirjoitti ”toimituksen näkökulmasta”, että sodan jäädessä lyhyeksi myös tappioiden määrä olisi vähäisempi.⁴⁷ Kaatuneiden sankarillista uhria ei sosialidemokraattisissa lehdissä hehkutettu; sen sijaan kaatuneiden evakuoinnin sen hetkisestä tilanteesta kirjoitettiin avoimesti – porvarilehdissä aihetta välteltiin.⁴⁸ *Suomen Sosialidemokraatti* käytti huomattavan paljon palstatilaa suomalaisen vasemmiston ja Neuvostoliiton aiempien suhteiden sekä neuvostoyhteiskunnan perkaamiseen.⁴⁹ Pakinoitsija Mustemaalari muistutti 13. heinäkuuta, miten ”kommunistit ovat parhaita kommunistien vainoamisessakin”.

Kirjoitusten tarkoituksena oli epäilemättä saada myös työväestö sodanpäämäärien taakse, vaikka ne ylittäisivätkin talvisotaa edeltävät rajat. Kesällä 1941 puhuttiin yleisesti Neuvostoliiton tuhoutumisesta tai ainakin bolshevikkihallinnon kaatumisesta. Suomalaisten työläisten oli syytä pitää tätä hyvänä asiana ja muistaa, miten kyseisen hallinnon alaisuudessa oli monelle tutulle toverille käynyt. Sodan kestosta kirjoitettiin vähän, samoin tulevaisuudesta sodan jälkeen. *Pohjolan Työ* totesi sangen kainosti 2. heinäkuuta, että ”länsimainen ammattiyhdistysliike ei akselivalloissa suinkaan tällä kertaa ole korkeassa kurssissa, mutta ehkäpä sen aika vielä tulee.”

44. Esim. Vilkuna 1962, 68.

45. Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 12.7.1941; *Aamulehti* 4.7. 1941; *Aamulehti* 11.7. 1941; *Aamulehti* 25.7. 1941; *Helsingin Sanomat* 23.8.1941.

46. *Helsingin Sanomat* 15.7.1941.

47. *Pohjolan Työ* 27.7.1941.

48. Esim. *Pohjolan Työ* 16.7.1941.

49. Ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 10.7., 11.7., 13.7., 15.7. ja 18.7.1941.

Sosialidemokraateille sota oli omanlaisensa ongelma, mutta ei porvarillinenkaan päivälehdistö tuntunut täysin sisäistäneen sitä, mistä J. K. Paasikivi kirjoitti päiväkirjassaan suomalaisten kevään 1941 ”saksalaismielisyytenä”⁵⁰ ”Helsingissä ja Suomessa ollaan nyt kovin saksalaisella kannalla ja jyrkkiä”, hän totesi, mikä ei ollut asioita omalta, kansainväliseltä kannaltaan katsovan Paasikiven mielestä pelkästään myönteistä.⁵¹ Paasikivi luonnollisesti liikkui pääkaupungin paremmissa piireissä; esimerkiksi kirjeaineistoissa varsinainen saksalaismielisyys on harvinaista, jos kohta sitä on jälkikäteen saatettu niistä hävittääkin.

Oma lukunsa oli Isänmaallisen kansanliikkeen äänenkannattaja *Ajan Suunta*, joka jatkosodan alussa esiintyi avoimen saksalaismielisenä ja kansallissosialistisena. Lehti myös uhosi Suomen tulevaa johtavaa asemaa Pohjolassa.⁵² Aihe ei ollut vieras muillekaan lehdille, mutta se tuntui kiehtovan juuri *Ajan Suuntaa* eniten. Lehden taustalla olleen puolueen poliittinen merkitys oli kuitenkin sotavuosina vähäinen.⁵³ Tämä ei estänyt lehteä paheksumasta sitä, ettei IKL ollut yhteiskunnallisessa päätöksenteossa merkittävämmässä asemassa.⁵⁴ Sivistyneistön keskuudessa IKL:n kannatus toki oli suurempaa kuin kansan keskuudessa,⁵⁵ ja tästä lienevät johtuneet Paasikivenkin havainnot.

Kirjeiden kesäsota: "Ei tämä sota enää kauaa kestä"

Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa kirjeenvaihto oli merkittävä yhteiskunnallinen tekijä rintaman ja kotirintaman välisen yhteyden ylläpitäjänä. Vaikka monen kirjeen sisältö käsitteli käytännön asioita ja ihmissuhteita, myös rintamakokemuksista ja sodan herättämistä ajatuksista

kirjoitettiin paljon. Olen hyödyntänyt tässä yhteydessä Tampereen yliopiston sota-ajan kirjeiden kokoelmaa, johon kirjeitä on luovutettu vapaaehtoisesti. Sota-ajan kirjeitä tiedetään kadonneen tai hävitetyn, tarkoituksellisesti tai vahingossa. Johtopäätöksiä on siis tehtävä varoen. Toisaalta usein esiin nostetun sota-ajan sensuurin on havaittu rajoittaneen kirjoittamista vain osittain.⁵⁶ Olen täydentänyt aineistoja Tampereen sota-ajan kirjeiden kokoelman lisäksi eri tavoin muodostuneilla julkaistuilla kirjekokoelmilla. Olen valikoinut käyttämäni kirjekokoelmat siten, että niissä on hyvin edustettuna nimenomaan jatkosodan alku, ”kesäsota”, muutamien kuukausien toiveikas ajanjakso. 34 kirjekokoelmaa ja kaksi painettua kokoelmaa tarkoittavat useita satoja kirjeitä.

Oman tunnelmansa kesän 1941 kirjeenvaihtoon toi yhteiskunnassa vallalla ollut sodan lyhyden odotus, jonka perusteluiksi etsittiin mitä erilaisimpia seikkoja. Odotuksen realismi näkyi ehkä siinäkin, että rintamasotilaiden ajateltiin itse tietävän parhaiten, milloin sota loppuu ja he pääsevät kotiin. Suoria lainauksia poliitikkojen tai sotilasjohdon puheista ei kirjeistä juuri löydy, mutta tutut teemat itäisestä vihollisesta sodanpäämääriin tulevat jossain muodossa esille. Sodan mahdollisesta lopputuloksesta haasteltiin harvemmin. Ajatuksia hallitsi ”maailmanhistorian tapahtumien mahtavan vyöryn” sijaan useimmiten se, milloin sota päättyisi ja perheet saisivat jälleen olla yhdessä. Seuraavat lainaukset ovat heinä-elokuulta: ”pian tavataan Suur-Suomessa” (7.7.)⁵⁷, ”puhumme kun sota loppuu” (30.7.)⁵⁸, ”saat sanoa olleesi alusta loppuun” (31.7.)⁵⁹, ”koska on ryssä maasta pois ja isä tulee kotiin?” (10.8.)⁶⁰, ”Ei tämä sota enää kauaa kestä. Urakasta jo pohja paistaa!” (20.8.)⁶¹, ”täy-

50. J. K. Paasikivi, *Jatkosodan päiväkirjat: 11.3.1941–27.6.1944*. Toimittanut Kauko Rumpunen. WSOY 1991, 15 (20.3.1941).

51. Paasikivi 1991, 63 (29.5.1941).

52. Esim. *Ajan Suunta* 8.8.1941, 2.12.1941.

53. Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava 1982, 396.

54. Uola 1982, 436–438.

55. Uola 1982, 147; *Ajan Suunta* 5.9.1941.

56. Esim. Sonja Hagelstam, Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Postimuseo - Tampereen historiallinen seura 2015, 49–53.

57. TaY 286.

58. TaY 405.

59. TaY 286.

60. TaY 189.

61. Lumme 1975, 52.

tyyhän tämän loppua kun suomalaiset ovat niin äärettömästi edenneet” (31.8.)⁶², ”jos vaan tämä sota loppuisi” ”ja kait se pian loppuukin” (24.9.)⁶³.

Sodan välittömänä seurauksena olivat monet uhrit, joista voitiin kirjoittaa melko suoraan. Kaatuneista kirjoittamista tosin kehoitettiin välttämään, mutta sotilaille oli tärkeää kertoa kokemuksistaan läheisilleen. Ajatus siitä, että sodan loppuminen estäisi enemmän tappiot, oli myös läsnä.⁶⁴ Runsaat tappiot laskivat mielialoja, eivätkä aina tuoneet toivoa sodan pikaisesta loppumisesta: ”komppaniastani on jämti puolet jäljellä ja sota on kestänyt vasta runsaat pari kuukautta [...] Olemme varmoja, että syksy ja talvikin menee täällä Karjalassa.” (4.9.)⁶⁵

Syksyn tullen sodan arki alkoi hahmottua: ”Olisihan se mukava päästä lomalle käymään välillä, ehtisihän siellä vähän levähtää, että sitten taas paremmin jaksaisi.” (9.10.)⁶⁶ Kotiväelle ei haluttu antaa turhia toiveita, vaikka ”ennen syksyä” loppuva sota jatkui vielä yöpakkasten puraisessa. Mielikuva sodasta oli nyt hyvin toisenlainen kuin neljännesvuosi aiemmin.

Käsitys siitä, mitä sodalla saavutettaisiin vaihteli. Valtiojohdon puheista tutut teemat toistuivat kirjeissäkin, sodan tarkoitukseen ja lopputulokseen viitaten. Kirjeenkirjoittajien sanavalintoihin vaikuttivat luonnollisesti monet muutkin seikat kuin poliitikkojen puheet ja lehdistön kirjoittelu, mutta tavallaan jatkumo kohti yhä ylevämpää ja kaunokirjallisempaa, toisaalta rehevämpää ja ronskimpaa sanontaa löytyy näistä kolmesta tekstityypistä. Kukin kirjoittaja käsitteli hetken tunnelmaa omilla keinoillaan.

Kotirintamalla saatettiin ylistää suomalaista sotilasta yleensä, mutta myös ihailtiin juuri tässä sodassa taistelevia sankareita. Sotilaidenkin tunnelmat olivat etenkin sodan alussa korkealla. Näistä jaetuista mielialoista kertovat esimerkiksi

seuraavat sitaattit: ”kyllä se nyt jos koskaan loppuu niin tiltun kuin ryssäinkin leventely” (23.6.); ”nyt taistelemme toisenlaisin edellytyksin” (2.7.); ”tuosta ijän ikuisesta vainoojasta päästään” (3.7.); ”teidän urheutenne tuo pysyvän rauhan” (5.7.); ”tiedän, että teillä on siellä niin kovin paljon muitakin asioita hoidettavana. Koko Suomen tulevaisuus – ties kuinka moneksi vuosikymmeneksi – tai sadaksi!” (26.7.); ”sankarikuolemalla lunastetaan todellinen Suuri Suomi” (18.8.);⁶⁷ ”saan olla mukana kun Suomellemme luodaan uutta kaunista tulevaisuutta” (18.10.)⁶⁸

Osalle kirjoittajista suuretkaan maailmanhistorialliset kysymykset eivät olleet vieraita, ja isänmaan asia saattoi herkistää sotilaan sodan alussa jopa runollisiin tunnelmiin:

Oi Suomi sinijärvinen ja kesäin valkeain, suot meille kodin armaisien ja haudan alla turpehen. Sun eestäs kaikki uskaltain se onnemme on vain. – On ihmeellistä, että meidän pieni maamme on taas joutunut näihin hommiin, joissa jokaista Suomen kansalaista kannustaa sama valon ja vapauden aate. (27.6.)⁶⁹

Suur-Suomella viitattiin sotatoimien seurauksena syntyvään aiempaa laajempaan isänmaahan:

Meillä on vielä pitkä pätkä puhelinlinjaa vedettävänä ennenkuin pääsemme uudelle rajalle, vaikka en tosin tiedä missä se sijaitsee, mutta kait sentään eri paikassa kuin nämä edelliset. Luodaan oikea Suur-Suomi. (17.7.)⁷⁰

Heimoaatetta kannattavia kirjoittajia ei tutkimistani kirjeistä suoranaisesti löydy, mutta aikakauden tunnelma toki tempasi mukaansa muitakin.⁷¹ Itä-Karjala esiintyi sotilaiden kirjeissä ennen kaikkea paikkana, jossa oltiin. Tulevaisuuden-

62. TaY 420.

63. TaY 98.

64. Ks. esim. Tay 181 10.8.1941; TaY 53 14.8.1941; TaY 405 22.8.1941; Lumme 1975, 53 28.8.1941; *Jatkosodan kirjeet* 1986, 74 2.9.1941; TaY 184 21.9.1941; TaY 274 28.11.1941.

65. Lumme 1975, 55.

66. Lumme 1975, 63.

67. TaY 131, 189, 274, 286, 106, 181.

68. Lumme 1975, 66.

69. TaY 477.

70. TaY 300.

71. Esim. Oula Silvennoinen, Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014, 23. Toisaalta Marttu Ruudun sotapäiväkirja jatkosodan ajalta mainitsee ”heimoaateen impopuläärisyyden” kansan keskuudessa jo heinäkuussa 1941. Ruutu 1999, 47.

haaveisiin se kuului harvemmin, mutta ei ajatus mahdollonkaan ollut: ”Kerran muutamme järven rannalle Petroskoihin” (24.9.).⁷²

Valloitetujen alueiden suomalaisuus ei silti ollut itsestään selvää. Joku saattoi kirjoittaa kotiin olevansa ”jossakin Venäjällä” (23.10.)⁷³; toiset puolestaan ”uudessa Suomessa” (7.8.)⁷⁴. Merkittävää oli, kun oltiin ”rajalla” (20.8.)⁷⁵ tai ”Vanhalla Rajalla” (5.9.)⁷⁶. Voitiin olla myös ”saadussa Karjalassa” (23.8.)⁷⁷ tai mainita paikkakunnan nimi, joko tuttu suomalainen tai eksoottinen venäjänkielinen. Sotilaitahan oli kielletty kertomasta sijaintiaan kirjeissä – tuli kertoa olevansa ”täällä jossakin”. Vanhojen rajojen ylittäminen oli

■ Heinäkuussa 1941 lyhyt hyökkäyssota Saksan rinnalla näytti suomalaisillekin realistiselta mahdollisuudelta. Kuvassa saksalaisia panssarivaunuja etenemässä Vienan Karjalassa Vuokkiniemen suunnalla. Lähde: SA-kuva, 23048.

silti aina mainitsemisen arvoinen asia, ja eksotikan tuntua haluttiin korostaa, joskus myös tuoda esille mielipide sodan kulusta.

Yksi teema erottaa aiemmin käsiteltyjä julkisia puheita ja lehdistön kirjoittelua yksityiskirjeistä selkeästi. Vaikka uskontoon, Jumalan varjelukseen ja kaitselmukseen voitiin viitata juhlalliseen sävyyn, maallinen esivalta ei tuonut näitä tee-

72. TaY 127.

73. TaY 141.

74. TaY 305.

75. Lumme 1975, 54.

76. Lumme 1975, 56.

77. Lumme 1975, 52.

moja korostetusti esille. Kirjeiden tarkoitus oli luonnollisesti aivan toinen kuin juhlapuheiden. Ne kuvastivat kirjoittajansa maailmankuvaa, ja joskus niissä oli myös ohjeita lukijalleen, mistä seuraavat esimerkit kertovat: ”On ihmisapuakin, on vahva auttaja, vaikka turvamme on ikaikainen auttaja Jumala.” (22.6.)⁷⁸ ”Kyllä Jumala vieläkin auttaa ja ryssän nujertaa.” (26.6.);⁷⁹ ”Sota kestää mutta lopputulos varma koska se on Jumalan tahto.” (2.9.)⁸⁰

Iäkäs äiti kirjoitti pojalleen toistuvasti Jumalan varjeluksesta: ”tapahtukoon Herran tahto niin maan päällä kuin taivaassa, kyllä hän voi varjella vaikka 1000 kaatus sivullasi, sinä yksin seisot vaan” (18.7.);⁸¹ ”täytyy pysähtyä ja rukoilla varjelusta Taivaan isältä joka kaikki vaarat poistaa, muuta auttajaa ei ole, vain se pitää huolen meidän pojista, ja muidenkin, jos pyytää sitä Herralta” (23.10.).⁸² Sotilas saattoi korostaa uskon tuomaa lohdutusta ja merkitystä pelkojen poistajana. ”Alussa pelkäsin hänen puolestaan, mutta nyt ajattelen, että ei hän ole sielläkään yksin. Siellähän on Kaikkivaltiaan suojelus.” (25.10.)⁸³

Sotilaiden uskonnollisuutta selvitettiin asemasodan aikana vuonna 1942; tuolloin todettiin vain noin yhdeksän prosentin sotilaista suhtautuvan uskuntoon välinpitämättömästi tai kielteisesti. Sodan aiheuttamista laajamittaisista herätyksistä ei kuitenkaan jatkosodassa enää rohjettu puhua, kuten talvisodan aikana.⁸⁴ Myös uskonnollisuuden liitettyjen mielikuvien suhteen jatkosota oli talvisodan jatkoa. Jatkosodan ja varsinkin hyökkäysvaiheen erityisyys korostui siinä, miten usko liittyi kansakunnan oletettuihin suuriin tulevaisuudennäköihin:

Eihän me suomalaiset muuten mitään olisi jollei meidän tukenamme taivaanvaltat olisi. Minun äitini pelkää kovasti puolestani ja niin tietysti sinunkin äitisi, niin ne äidit toivovat lastensa saavan hyvän osan. Kaikkihan on selvää, kun ei meille ihmisille muuta nimeä annettu

jossa olisi pelastuminen. [...] Me suomalaiset olemme rikkaita kun meillä on päämääränä kaksi isänmaata, maallinen ja taivaallinen. Molemmat saamme omaksemme sotimalla. Toisen sotimalla syntistä itseämme vastaan ja toisen sotien ryssiä vastaan. (13.7.)⁸⁵

Kristilliset aiheet mielletään helposti propagandan toistelemiseksi, mutta ne olivat osalle kirjoittajista henkilökohtaisesti läheisiä; tämän havaitsee niiden toistuvuudesta ja kaikki elämänalueet kattavasta esiintyvyydestä. Niiden tavallisuutta aineistossa lisäsi tietysti kirkollisten piirien näkemys sodasta hengellisenä kamppailuna, joka joltai suomalaisien voittoon.⁸⁶ Merkille pantavaa on silti se, miten joillekin kirjoittajille sota oli vain osa hengellistä kamppailua. Pidän tätä yhtenä osoituksena suomalaisten mielipiteiden moninaisuudesta vuonna 1941: yhdet menivät käpykaartiin, toiset uskoivat Suur-Suomeen, osalle tärkein oli taivaallinen isänmaa.

Toivon rinnalla oli pelko

Jatkosotaan lähdettiin kesällä 1941 monenlaisissa tunnelmissa. Uuden sodan aiheuttaman innostuksen rinnalla oli koko ajan tieto sodan tuhoisuudesta ja tappioista, ja pian nämä seikat alkoivat näkyä myös kirjeissä. Usko sodan lyhyteen oli eri kansalaispiireissä suurta, perustuen erilaisiin järkeviin ja vähemmän järkeviin laskelmiin. Toivon lisäksi sotaan liittyi tunteena pelko. Keskeinen pelko oli, että kaatuneita tulisi jälleen paljon ja että kohtalon arpa osuisi omalle tai läheisen kohdalle. Sodan lyhyteen haluttiin uskoa myös tästä syystä.

Jumalalla oli monta roolia jatkosodan aikaisessa Suomessa. Hänen sanottiin varjelevan suomalaisia yleensä ja yksittäisiä sotilaita erityisesti; sodan voitollinen lopputulos oli Jumalan tahto. Mannerheim oli päiväkäskyssään kutsunut suomalaisia pyhään sotaan, mutta hengellinen kuvasto kansallisten kohtaloiden yhteydessä

78. Lumme 1975, 46.

79. TaY 081.

80. TaY 417.

81. TaY 420.

82. TaY 420.

83. Lumme 1975, 69.

84. Kansanaho 1991, 173–177.

85. TaY 309.

86. Ks. erit. Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena 2014.

oli tavanomaista muutenkin. On kuitenkin hyvä muistaa, että poliitikkojen puheissa korostui myös suomalaisten tietoinen pyrkimys oman turvallisuutensa ja hyvinvointinsa lisäämiseen ja sotilaat ja heidän läheisensä olivat hekin ylpeitä teoistaan. Pelkästään Herran hallussa ei ollut tarkoitus olla.

Oliko jatkosodan alku suomalainen ”hulluuden hetki”? Ainakin odotukset sodan lyhydestä viittaavat tähän, nimenomaan sodan ensimmäisinä viikkoina kesällä 1941. Se, että sotilaat olisivat toden totta saapuneet kotiin jo osallistuakseen sadonkorjuuseen sodan päätyttyä oli tietenkin haavekuvitelmaa. Haaveilla oli sijansa kansalaisten mielissä, kun taas poliitikot keskittyivät hillitsemään innokkaimpia sodan lopettajia ja lupamaan työtä, aina vain lisää työtä suomalaisille. Monella oli ollut siitä pulaa aiempina vuosina, joten lupaus ei ollut vain ankara saati synkkä.

Jälkikäteen arvioituna käsitys sodan pikaisesta päättymisestä on jopa huvittava, mutta kesällä tai vielä syksylläkään 1941 ei juuri muita arvioita esitetty. Jotkut uskoivat ennustajiin, toiset naureskelivat heille, mutta valtio- ja sotilasjohdon luvatussa pysyvää rauhaa ja uuden huomenen sarastamista isänmaalle heidän tarinointinsa ei ollut pelkästään epäuskottavaa. Sotaa katsottiin virallisen ja julkilausutun lisäksi syvästi henkilökohtaisesta näkökulmasta. Kirjeenvaihdosta välittyä ajatus siitä, että oltiin tekemässä jotain ainutlaatuista ja varsinkin ainutkertaista: ”Saat sanoa olleesi mukana alusta loppuun”.⁸⁷

Ihmiset arvioivat tilannetta niillä edellytyksillä ja siitä maailmankuvasta käsin, joka heillä sillä hetkellä oli olemassa.⁸⁸ Suomalaiset olivat jatkosodan alussa kaikki jollain tavalla ”sotaveteraaneja”: he tiesivät, mitä sota merkitsee yksilölle ja kansakunnalle. Tämä ei estänyt innostumasta uuden, aiemmasta poikkeavista lähtökohdista käydyn sodan mahdollisuuksista. Karjalaisille sodan myönteinen lopputulos olisi merkinnyt pääsemistä pysyvästi takaisin kotiin; monelle muulle luvatut näköalat pysyvästä rauhasta ja reippaan työn täyttämästä isänmaasta olivat erittäin houkuttavia. Missä oloissa työtä tehtäisiin, sitä ei uskaltanut ennustaa työväenlehdistökään.

Mahtavan aseveljen ominaisuuksia pohdittiin useimmiten vain niin pitkälle kuin ne tukivat omia toiveita.

Viittasin artikkelin alussa Pekka Peitsen eli nimimerkin takana olleen Urho Kekkosen kesällä 1944 ilmestyneeseen kolumniin, jossa hän luonnehtii kesän 1941 tunnelmia ”riemusodaksi”.⁸⁹ Tätä artikkelia varten hyödyntämissäni, tai muisakaan tapaamissani lähteissä sitä ei sellaisenaan jatkosodan aikaisessa Suomessa esiinny. Voi hyvin olla, että käsitettä joissain piireissä käytettiin jo tuolloin, mutta ennen kaikkea kyse on jälkikäteiskuvauksesta siitä, miten kesällä 1944 kolmen vuoden takaista mielialaa kuvattiin.⁹⁰ Kesän 1944 taisteluja opittiin 1990-luvulla kutsumaankin ”torjuntavoitoksi”; jatkosodan hyökkäysvaiheen nimittäminen riemusodaksi ei ole yhtä laajalle levinnyttä, mutta sekin kertoo enemmän sanojastaan ja hänen pyrkimyksistään kuin aikakauden tilanteesta.

Uusi sotahistoria on ottanut tarkastelun kohteeksi monien muiden teemojen ohella sodan kokemuksen. Aikalaislähteiden avulla on mahdollista tavoittaa tunnelmia, jotka muistitiedossa ovat muuntuneet ja värittyneet myöhempien tapahtumien seurauksena. Tämän artikkelin pyrkimyksenä on ollut hieman samanlainen ajanjakson luotaus kuin esimerkiksi Tuomas Teporan teoksessa *Talvisota*.⁹¹ Jatkosodan alku ei talvisodan tavoin elä kansan keskuudessa myyttisenä suuruuden aikana – sodan päättyessä tosin tähän olisi ollut erinomaiset edellytykset kuten kesän 1941 kirjoituksista ja puheista voimme nähdä. Sen sijaan kesä 1944 ”torjuntavoittoineen” on se, mitä jatkosodasta halutaan muistaa. Kesällä 1941 elettiin tietyllä tavalla suurten toiveiden ja odotusten kuplassa. Tuo kupla puhkesi viimeistään kolme vuotta myöhemmin innokkaimpienkin suursuomalaisten mielissä, ja siitä jäi kansalliseen muistiin vain hajanaisia huomioita.

VTT **Ilona Pajari** (2012 asti Kempainen) on vapaa tutkija ja sosiaalishistorian dosentti Jyväskylän yliopistossa. **Sähköposti:** ilona.pajari@jyu.fi.

87. TaY 286, 31.7.1941.

88. Ks. erit. Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press 2004, 80.

89. Pekka Peitsi 1944, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/11755/TMP.objres.2312.html?sequence=1> (20.10.2018).

90. Esim. Viikuna 1962, 69; Salminen 1976, 63, 88; Luostarinen 1986, 284.

91. Tuomas Tepora, *Talvisota. Sodan henki – kaunis ja ruma*. WSOY 2015.